

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ, ФІНАНСІВ, МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ПРАВА

УДК: 334.722.24-043.86:332.334

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВ СІМЕЙНОГО ТИПУ В СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ©

А.Г. МАЗУР,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний
аграрний університет
(м. Вінниця)

У публікації розглядаються актуальні питання створення сприятливих умов для розвитку сімейних господарств на засадах реалізації положень теорії інституціоналізму. Визначено сутність та місце теорії інституціоналізму в розвитку аграрних відносин на селі. Наголошено, що в основі виробничих відносин слід визначати людину, її потреби й якісне зростання людського потенціалу на селі. Окреслено основні фактори сприяння впровадженню інституційних засад в розвиток сільської економіки та подано обґрунтування напрямів і змістовності інституціонально орієнтованого впливу на діяльність малих форм господарювання на селі. У статті сформульовані авторські пропозиції стосовно основних напрямів інституціонального забезпечення сімейних господарств у сільських територіях та акцентовано увагу на необхідності підвищення ролі держави у формуванні необхідних для аграрного ринку інститутів, включаючи засоби державного протекціонізму.

Ключові слова: інституціоналізм, розвиток, господарства населення, фермерські господарства, фактори, напрями, пріоритети, ринок.

Рис.: 4. Літ.: 15.

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF FAMILY-TYPE HOUSEHOLDS IN RURAL AREAS

MAZUR Anatoliy,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Agrarian Management,
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)

The publication deals with topical issues of creating favorable conditions for the development of family farms on the basis of the implementation of the provisions of the theory of institutionalism. The essence and place of the theory of institutionalism in the development of agrarian relations in the countryside are determined. It was emphasized that person, his needs should be defined as the basis of industrial relations for the qualitative growth of human potential in the village. The main factors of promotion and implementation of institutional foundations in the development of the rural economy and

the substantiation of the directions and content of the institutionally oriented influence on the activity of small forms of farming in the village are outlined. The author formulates his own proposals concerning the main directions of institutional provision of family farms in rural areas and emphasizes the need of increasing the role of the state in formation of institutions necessary for the agrarian market, including instruments of state protectionism.

Key words: institutionalism, development, households, farms, factors, directions, priorities, market.

Fig. : 4. Ref.: 15.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ХОЗЯЙСТВ СЕМЕЙНОГО ТИПА В СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЯХ

**МАЗУР Анатолий Григорьевич,
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры аграрного менеджмента,
Винницкий национальный аграрный университет
(г. Винница)**

В публикации рассматриваются актуальные вопросы создания благоприятных условий для развития семейных хозяйств на основе реализации положений теории институционализма. Определены сущность и место теории институционализма в развитии аграрных отношений на селе. Отмечено, что в основе производственных отношений следует рассматривать человека, его потребности и качественный рост человеческого потенциала на селе. Определены основные факторы содействия внедрению институциональных основ в развитие сельской экономики и дано обоснование направлений и содержания институционально ориентированного влияния на деятельность малых форм хозяйствования на селе. В статье сформулированы авторские предложения по основным направлениям институционального обеспечения семейных хозяйств в сельских территориях и акцентировано внимание на необходимости повышения роли государства в формировании необходимых для аграрного рынка институтов, включая средства государственного протекционизма.

Ключевые слова: институционализм, развитие, хозяйства населения, фермерские хозяйства, факторы, направления, приоритеты, рынок.

Рис.: 4. Лит.: 15.

Постановка проблемы. Основною проблемою сучасного стану аграрної економіки є те, що при інтенсифікації та нарощуванні експортного потенціалу АПК спостерігається руйнація сільського укладу життя та поступовий занепад сільських територій. Ці процеси процвітають на тлі масового вторгнення в аграрний сектор великих землевласників, які акумулюють значні земельні масиви, і за рахунок монополізації виробництва експортоорієнтованих видів продовольчої продукції фактично усувають сільські господарства від участі в розподілі прибутків. Селянство при цьому перетворюється на примітивний і недорозвинений сектор економіки, який функціонує на засадах самовиживання.

Ситуація погіршується урядовою підтримкою великотоварного виробництва як основного напрямку нарощування аграрного потенціалу в національній економіці. При цьому в суспільстві відсутнє усвідомлення того, що сільська економіка, яка

ґрунтується на переважно фермерських і сільських господарствах – це цілісна соціоекономічна система, яка включає в себе: виробництво безпечного продовольства, рекреаційну діяльність, збереження природи і ландшафтів, охорону традиційної української самобутності, етносу та традицій.

Такий стан речей потребує пошуку теоретичних підходів до обґрунтування концептуальних положень доцільності існування і примноження діяльності фермерських і сільських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституціоналізм як економічна теорія та процес господарської практики на її засадах є предметом наукових досліджень відомих зарубіжних вчених, таких, як: У. Гамільтон, Т. Веблен, М. Коммонс, Р. Коуз, О. Вільямсон, Д. Норт, Д. Кларк, М. Олсен. Цю ж тематику успішно студіюють і вітчизняні вчені: В. Геєць, А. Гриценко, Г. Калетник, М. Малік, А. Мазур, П. Саблук, О. Шпикуляк та багато інших.

Їх праці слугують вагомим внеском в розвиток аграрної науки і сприяють формуванню її базових основ, проте питання інституціонального розвитку, його забезпечення на прикладі малих форм господарювання у сільській місцевості вивчені недостатньо, а тому потребують нових наукових пошуків.

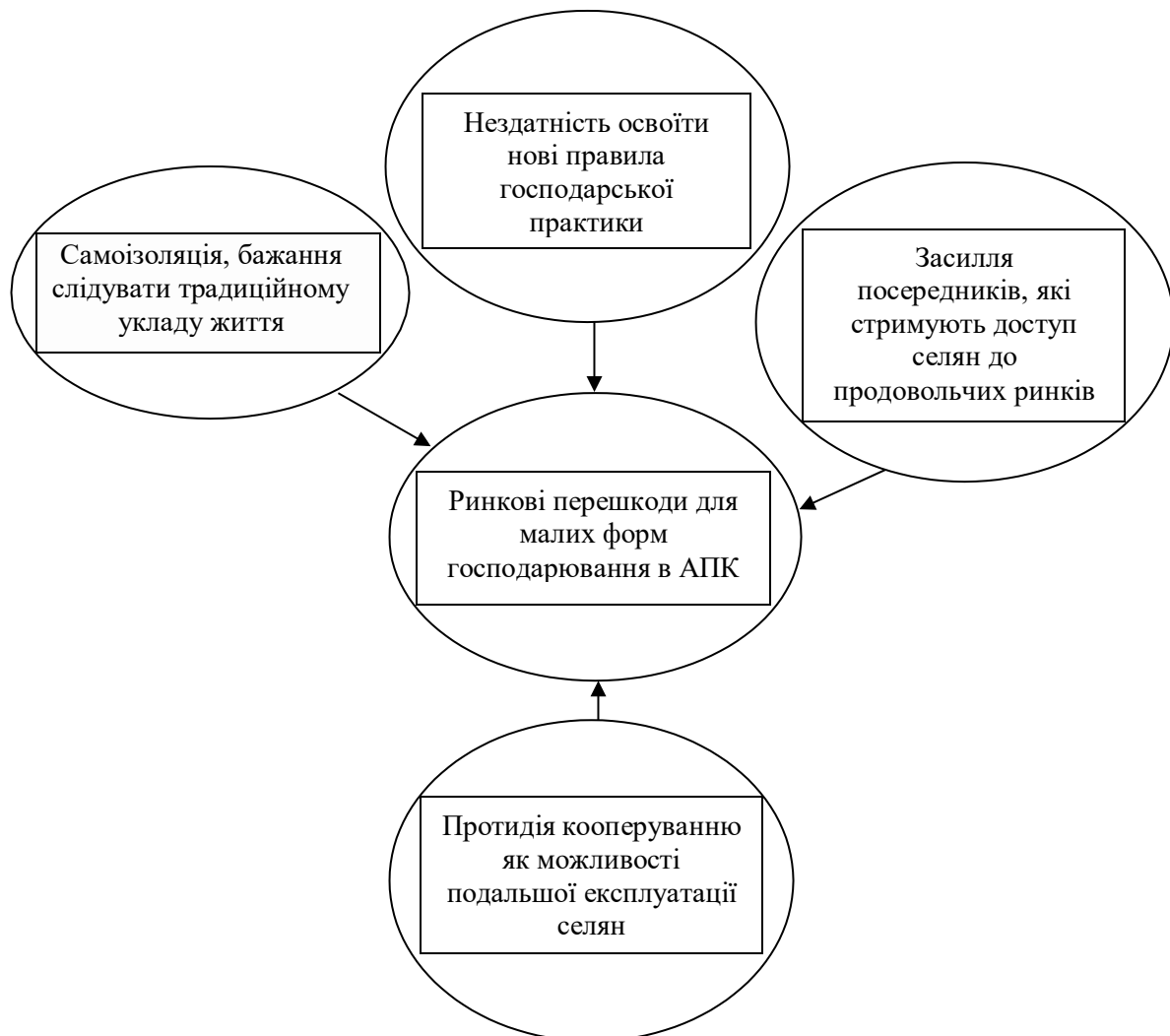
Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є визначення місця і сутності теорії інституціоналізму в розвитку аграрних відносин на селі та окреслення напрямів застосування положень даної концепції в практичній діяльності як сімейних господарств так і державних управлінських структур. Мова йде про наукову концепцію, яка розглядає людину і забезпечення її соціальних потреб через здійснення виробничих відносин у суспільстві. Практичний зміст інституціоналізму полягає в створенні для сімейних товаровиробників норм і правил поведінки в ринковому середовищі, які будуть сприятливими для їх розширеного економічного відтворення.

Об'єктом дослідження є процес функціонування малих форм аграрного виробництва на селі.

Предметом дослідження виступає сукупність управлінських, економічних та правових аспектів, які складають інституціональне забезпечення розвитку малих форм господарювання в сільській місцевості.

Методологічну основу даного дослідження становлять функціональні положення сучасної економічної теорії, наукові праці з визначеної проблематики зарубіжних і вітчизняних вчених, які розкривають сутність і зміст теорії інституціоналізму та її вплив на характер економічних відносин в аграрній економіці. Вирішення поставлених у статті завдань, здійснювалось з позиції системного підходу та використання наступних методів: монографічного – для вивчення і узагальнення науково-методологічних основ теорії інституціоналізму; абстрактно-логічного – при розробці і уточненні категорійного апарату тематики дослідження та формулювання висновків; графічного – для констатації структурних елементів категорій «інститути» та «інституції»; експертної оцінки – для визначення мотивації до вибору форми господарювання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Проблематика існування малих форм господарювання в аграрному виробництві безпосередньо залежить від їх адаптації до вимог ринкової економіки. При цьому її зміст зумовлений наявністю об'єктивних факторів (рис. 1). Розглянемо їх дію більш розгорнуто:

Рис. 1. Фактори протидії входження в ринок малих форм господарювання в АПК

Джерело: авторська розробка

По-перше, переважна більшість мешканців села неспроможна оцінити умови господарювання як «благо». Вони вважають, що існуючі норми моралі, добросусідство, рівнозначний обмін продовольчою продукцією є раціонально прийнятими для сільського життя, в той же час вони не бачать ринкових процесів на селі, які на практиці призводять до присвоєння за їх рахунок доданої вартості у вигляді прихованої експлуатації.

По-друге, засилля посередників. Їх поява в умовах ринку фактично знищила і без того незначну селянську ініціативу стосовно участі в роздрібних ринках. Зауважимо, що крім посередників, сьогодні скуповуванням займаються і переробні підприємства через мережу власних заготівельних пунктів.

По-третє, адаптація дрібних товаровиробництв на селі суттєво зменшується через неспроможність селян сприймати як позитив розвиток ринкового середовища. Вони характеризуються господарською замкнутістю, малою схильністю до взаємодії та абсолютною відданістю традиційним методам господарювання, які їм передали попередні покоління.

Такий підхід як норма сільського життя пояснюється також порівняно невисоким рівнем професійної освіти, пенсійним віком переважної більшості сільських мешканців, кращі роки яких пов'язані з роботою в колгоспах і радгоспах, та повною відсутністю навиків збуту продовольчої продукції споживачам.

По-четверте, супротив кооперативному руху на селі. Ці процеси на селі стримуються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. В першому випадку селяни панічно бояться кооперативів, пов'язуючи їх зміст з колгоспною практикою, і не бажають формувати статутний фонд кооперативів, оскільки не вірять у їх прибутковість. Крім того, розподіл прибутку кооперативу методично не є досконалим і допускає нерівність по відношенню до членів кооперативу. В другому випадку аграрне лобі (агрохолдинги, агрофірми) всіляко створюють перешкоди створенню кооперативів, вважаючи їх конкурентами на аграрному ринку.

Адаптація малих форм господарювання в АПК потребує визначення теоретичного підґрунтя, яке б слугувало базою формування відповідної концепції розвитку. Детальний аналіз дозволив визнати як основну і найбільш прийнятну для села концепцію інституціоналізму. Сутність даної теорії полягає в тому, що вона розглядає зміст і функції діяльності людини не через її економічну цінність, як це пропонує класична економічна теорія, а через її соціальні потреби, що лежать в центрі людських відносин.

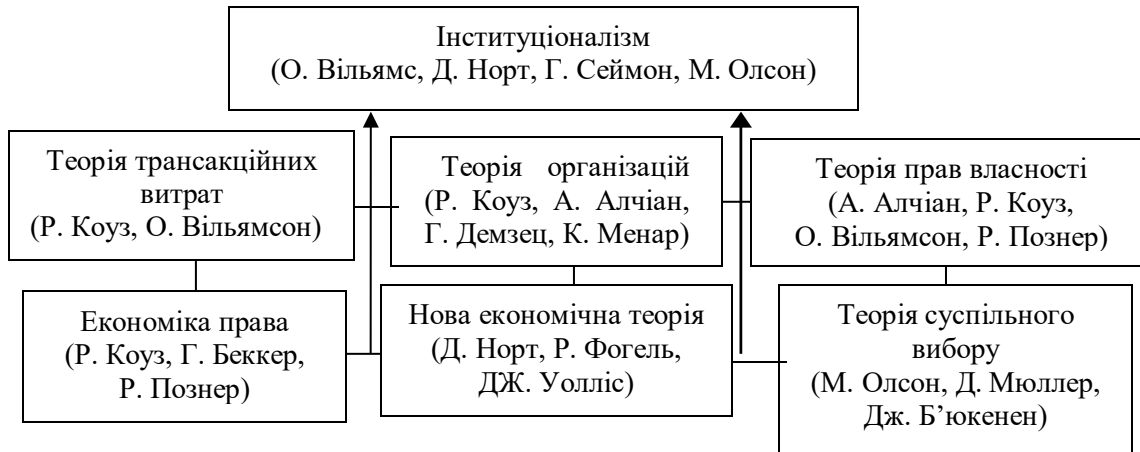
В еволюційному плані зазначимо, що термін «інституціоналізм» вперше використав В. Гамільтон у 1918 році, а основоположниками даної теорії прийнято вважати Т. Веблена та І. Гамельтона, які стверджують, що інституції, або «правила гри», є основою розвитку реального сектору економіки і ринку. Майже одночасно з соціально-психологічною виникла соціально-правова концепція інституціоналізму Дж. Коммонса, в основі якої поставлено аспекти взаємодії груп індивідів в економічній системі. Ще один напрям інституціоналізму – кон'юнктурний – започаткував У. Мітчелл. В основі цієї концепції визначено інституції ринку, зокрема кон'юнктури, планування, державного регулювання, циклічності розвитку бізнесу і економіки, що свідчить про його спрямування виключно на економічні інститути.

На основі цих та інших наукових пошуків сформувалась інституціональна парадигма як синтез гіпотез і теорій, що досліджує структурні зміни в сфері нестійких економічних відносин (рис. 2).

До основних елементів інституціоналізму сучасні науковці [9] відносять сукупність елементів, що створюють інституціональне середовище: норми і правила життєвого устрою в країні; права власності; економічні суб'єкти підприємницької діяльності; договірні умови; ринкові перетворення в земельному устрої; ефективність виробництва; якість управління; ступінь довіри в суспільстві; трансакційні витрати тощо.

Слід зазначити, що змістовність теорії інституціоналізму з перенесенням її акценту на малі форми господарювання в сільській місцевості об'єктивно вимагає і формує на практиці відповідне середовище існування сільських мешканців через засвоєння ними писаних і неписаних норм і правил поведінки та їх дотримання в господарській діяльності. В даному випадку йдеться не тільки про взаємодію між самими товаровиробниками в межах населеного пункту, а й з адміністративними і громадськими організаціями, виробничими структурами системи АПК, що в підсумку сприяє оформленню сприятливих умов для виробництва і життя в тій чи іншій місцевості. Тому прилаштування до вимог інституціональної теорії сільського

розвитку вимагає позитивних змін у поведінці як самих селянських господарств, так і системи органів місцевої влади, установ і організацій, які так чи інакше впливають на формування сприятливого інституційного середовища.

Рис. 2. Концептуальний зміст інституціоналізму як економічної теорії та парадигми суспільного розвитку

Джерело: сформовано на основі досліджень Шпикуляка О. Г.

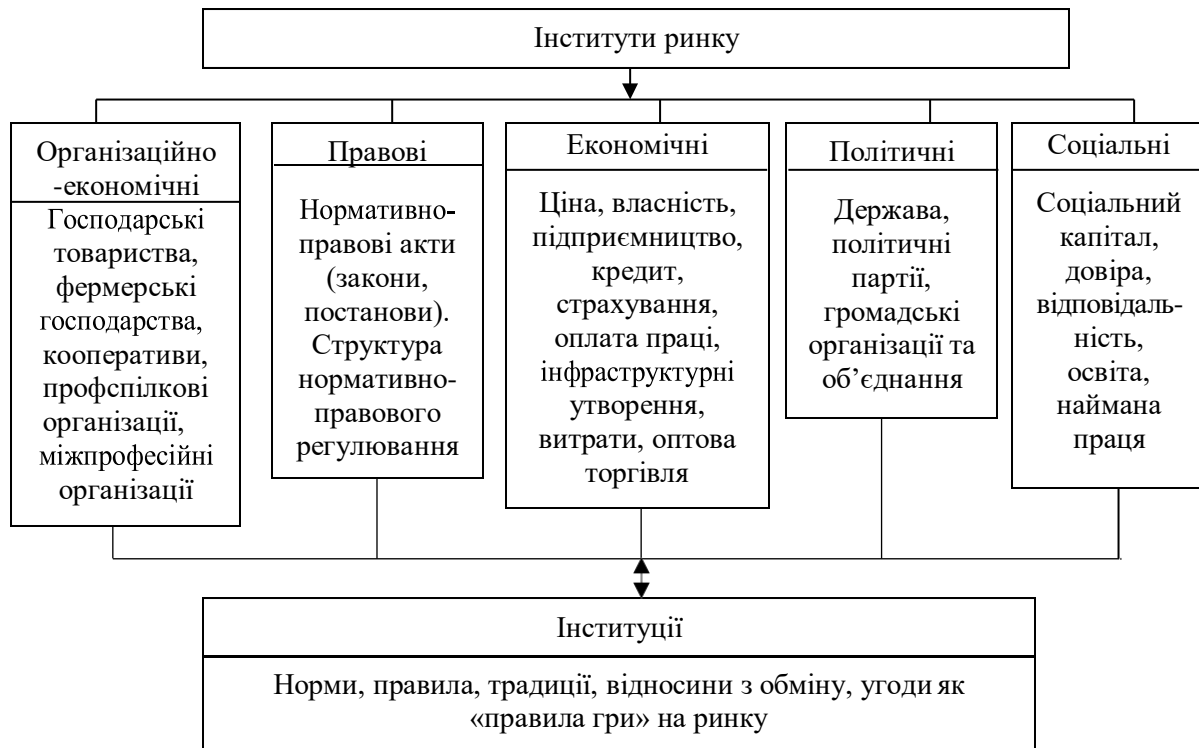
Аналізуючи сутність інституціональної теорії, необхідно більш ґрунтовно зупинитися на характеристиках її понятійного апарату, які дають підстави розкрити механізми функціонування і взаємодії інституцій в економіці. Більшість науковців стверджують, що «інституції» – це правила гри в суспільстві, або придумані людьми обмеження, які спрямовують людську діяльність в певному напрямку. Вони впливають на суспільно-економічні процеси як традиції, суспільні, індивідуальні норми, організації та структури. Іншими словами, вони структурують людську і організаційну взаємодію, здійснюючи координацію обміну в межах досягнення ефективності економіки.

Інститути ж є структуризованою системою, яка поділяється за ознаками походження на формальні правила і неформальні обмеження. Формальні правила включають в себе набір політичних (законодавчі, юридичні) правил, економічні правила і контракти.

У даному випадку слід зрозуміти, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному житті набувають форми інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Як результат, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку соціально-економічних формацій. Стає зрозумілим, що інститути формують умови розвитку економіки і поведінку економічних суб'єктів. Ця теза є ключовою при характеристиці малих форм господарювання в сільській економіці.

Подібний підхід витримується і в новітніх дослідженнях вітчизняних вчених, які започаткували новий напрям інституціоналізму у вигляді інституціональної архітекtonіки. Її автори (В.М. Гець і А.А. Гриценко) стверджують, що інституціональна архітекtonіка – це структура інститутів, які складають правила, норми, стереотипи, установи та інші соціальні утворення в їх співвідношеннях із загальним планом побудови соціально орієнтованої економічної системи, що зайвий раз підтверджує попередньо викладений лексичний зміст.

Ми припускаємо, що в ідеалі взаємозалежність інститутів і інституцій має бути погодженою, оскільки тільки забезпеченість інститутів інституціями створює умови для розширеного економічного відтворення в економіці. Про це свідчать дані, наведені на рис. 3.

Рис. 3. Змістова взаємодія і взаємозалежність інститутів та інституцій в ринковому середовищі

Джерело: авторська розробка

Проте в практиці господарювання виникають ситуації, коли ті чи інші інститути в економіці не мають достатнього інституціонального забезпечення, що реально стримує розвиток тих чи інших структурованих елементів ринку.

Практика наводить багато прикладів, зокрема вітчизняного досвіду, коли неефективність інституціональної перебудови призводить до диспропорцій в економіці та суспільному житті. Такі ситуації класифікують як інституціональні бар'єри. Наприклад, існування інституту приватної власності на землю де-юре і відсутність механізму її реалізації де-факто не дозволяє отримувати об'єктивно-можливий дохід сторонам через можливість укласти угоду купівлі-продажу. Це вказує на наявність інституціонального бар'єру і навіть на нерациональність, низьку якість цього інституту, рівень трансакційних витрат, який робить укладання угоди про ефективну реалізацію функції даного об'єкту власності неможливим. Інший інститут – особисте селянське господарство в складі домогосподарства – виробляє частину продовольчої продукції на продаж, але це ніде не враховується, оскільки така форма господарської практики в державі взагалі не реєструється, а переведення їх в сімейні форми стримується через відсутність необхідних для цього управлінських процедур. Функціонування виробничих кооперативів стримується також через відсутність прозорих і регламентованих юридичними актами норм

розподілу прибутку між їх учасниками та негативний вплив на кооперативний рух з боку великих аграрних компаній. З усіх господарюючих форм в аграрному виробництві тільки агрохолдинги мають належне інституціональне забезпечення, оскільки їх діяльність цілком підтримується державними структурами.

В таких умовах, по суті, мова йде про необхідність формування нового інституціонального середовища на основі врахування чинників росту внутрішнього і зовнішнього значення. В першому випадку ми визначаємо як можливість примноження людського і соціального капіталів сільськогосподарську діяльність малих форм господарювання, в другому – засоби посилення мотивації до здійснення цієї діяльності. Звичайно, найліпший ефект від дії цих чинників можна отримати від комплексної взаємодії, що на практиці зустрічається рідко, бо не можна передбачити масового бажання сільських жителів до навчання і підвищення кваліфікації, а владних структур – до створення кращих умов для сімейних господарств і фермерів в організації господарської діяльності. Взагалі, формування людського і соціального капіталів сімейних господарств є доволі складною проблемою при створенні сприятливого для розвитку інституціонального середовища, оскільки мова йде не тільки про необхідність підвищення професійної підготовки та кваліфікації сільських мешканців, а й про зміну стереотипу мислення в ринкових умовах господарювання. В цьому плані найважливішим є усвідомити як базове поняття, що господарства сімейного типу господарювання є невід’ємною складовою вітчизняного аграрного сектору і тому потребують створення специфічних умов для здійснення розширеного економічного відтворення (рис. 4.).

Вважається, що виправним моментом формування інституційного середовища на селі є максимально можливе розширення можливостей розвитку сімейного типу господарювання. Зокрема, серед головних пріоритетів державної аграрної політики повинно значитися створення умов для реалізації та захисту прав селян на землю та формування ринкових відносин на селі. Сьогоднішня ситуація, коли селяни мають акти, що засвідчують їх право на земельні частини (паї), не вирішує ситуацію. Вочевидь державні органи в цьому плані могли б сприяти відповідним чином в організації виробництва тим власникам земельних паїв, які хочуть працювати самостійно. В нинішніх умовах домогосподарства населення і особисті селянські господарства у їх складі ніякої допомоги від держави не відчують, на відміну від повсякденної підтримки корпоративних формувань. Що ж стосується ринку землі, зокрема її продажу чи купівлі, то за існуючої економічної ситуації в країні придбання її сімейними господарствами вбачається проблематичним. Деякі спеціалісти вважають, що при запровадженні ринку земельних ресурсів найбільш вірогідним сценарієм буде перехід значної частини цих земель до непрофільних компаній (нафтових, газових, металургійних, фінансових). Такі процеси можна вважати цілком вірогідними, оскільки в умовах світової фінансової кризи розширюється тенденція захоплення сільськогосподарських земель іноземними державами через схеми вторинної оренди та інші форми контролю, що створює на практиці реальні загрози для фермерів і сільських громад. До речі, подібний сценарій уже реалізований в Молдові, де за рахунок вторинної оренди до 60% земель уже належать іноземним агентам.

У зв’язку із вищевикладеним, автори Національної доповіді «Новий курс реформ в Україні» пропонують в законі про ринок сільськогосподарських земель започаткувати виключне право на власність сільгоспугідь як соціальне зобов’язання перед суспільством, що включає:

- забезпечення доступу до землі як засобу існування значної частини сільського населення, що формує основу сільських громад;
- збереження господарств сімейного типу як основи сільського укладу життя, хліборобської культури і традиційних знань;
- убезпечення суспільства від негативних наслідків урбанізації, соціальних проблем на ринку праці і деградації сільських територій. У цьому проекті закону пропонується також встановити, що суб'єктом права придбання земель сільськогосподарського призначення у приватну власність можуть бути лише сільські жителі;
- обмежити розміри володіння цими землями, визначивши джерела та розробити механізми довгострокового (на 20-30 років) пільгового кредитування купівлі землі сільськими жителями за підтримки держави тощо.

Рис. 4. Напрями та зміст інституційного розвитку малих форм господарювання на селі

Джерело: авторська розробка

Іншим пріоритетним напрямом інституціонального забезпечення малих господарюючих форм на селі є: розроблення і запровадження державних і регіональних програм комплексного розвитку сільських територій; удосконалення державної підтримки розвитку підприємництва з метою розв'язання проблеми зайнятості сільського населення; державна підтримка розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції; запровадження сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку сільськогосподарської продукції, продовольства, капіталу та робочої сили.

Такі пропозиції ввійшли як основні в Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», проте виконані лише частково, в основному через брак фінансування.

Окремого інституціонального забезпечення потребує ринок сільськогосподарської продукції, який би враховував особливості дрібнотоварного виробництва. Головним напрямом реалізації тут є збереження за домогосподарствами вирощування таких видів продукції господарств населення, як картопля, овочі, худоба та птиця, збут яких «захопили» посередницькі структури.

Слід визнати, що інститут посередництва на практиці сприяє ефективності торгівлі, оскільки вивільняє засоби для розвитку виробництва. Проте посередники дуже вміло скористалися нерозвиненістю ринкової інфраструктури і на сьогодні отримують неабияку вигоду. Дослідники цієї тематики стверджують, що закупівельні ціни у господарствах населення є повсюдно завищеними: на молоко і яловичину – у 3 рази, свинину – у 3,3 разу, моркву – на 50%, картоплю – 25%, яблука – на 55%, яйця курячі – 32%. В даному випадку доходи посередників незрівнянно вищі від доходів селян, які виробляють сільськогосподарську продукцію. Очевидно, що виходом із даної ситуації було б розширення доступу виробників сільськогосподарської продукції до прозорих ринків через створення і розвиток наявної ринкової інфраструктури, як то: активізація оптової торгівлі через біржі, аукціони живої худоби, оптові ринки тощо. Звичайно, це можливо лише за умови розбудови мережі цих інститутів.

Інституціональні зміни в сільській економіці так чи інакше передбачають реорганізацію державного управління сільським господарством на усіх його ієрархічних рівнях. Науковці вважають, що посилення управлінської складової на ці процеси потребує створення окремого органу – Агентства сільського розвитку, підпорядкованого Кабінету Міністрів України. Йому слід передати функції з організації та бюджетного фінансування (на конкурентних засадах) проєктів розвитку сільських територій. Функції робочого органу даного Агентства може виконувати Департамент сільського розвитку Мінагрополітики. На регіональному рівні (області), а також місцевому, слід також виокремити структурні підрозділи, які будуть представниками Агентства на місцях. Вони мають забезпечувати реалізацію національної політики щодо розвитку сільської місцевості та координувати цю роботу в регіональних та місцевих органах виконавчої влади. Робота вищезначеної структури управління буде спрямована, насамперед, на стимулювання виробництва фермерських господарств продуктів, орієнтованих на місцеві продовольчі ринки, тобто підтримку сімейних форм господарювання на території. Крім того, до функцій управління зазначених структур входить розробка конкретних галузевих програм – молочне скотарство і свинарство в тваринництві, зернові, олійні культури та садівництво в рослинництві. Наприклад, зернові і олійні культури слід передати великим сільгоспвиробникам, а більшу частину овочівництва, садівництва і виноградарства – дрібнотоварним господарствам. Формування великотоварного виробництва у молочному скотарстві повинно здійснюватися із збереженням обсягів виробництва, необхідного для вітчизняної переробної промисловості і забезпечення структури зберігання, переробки і транспортування молока, що виробляється фермерськими господарствами і дрібнотоварними виробниками. Участь держави у формуванні інтелектуального середовища вбачається також у підтримці розвитку

сільської інфраструктури (дороги, школи, лікарні тощо), що, за великим рахунком, сприяє зростанню людського потенціалу на селі. Розвиток інституційного середовища на селі реально може бути досягнуто через місцеве самоврядування. Для цього слід створити інститут лідерства за рахунок відбору сільських активістів, спроможних реалізувати повсякденні плани спільноти, розв'язання проблем спільної життєдіяльності громади. Без збільшення обсягів і забезпечення цільового призначення державної підтримки розвитку сільської інфраструктури не обійтися в умовах, коли переважна кількість місцевих бюджетів на сільських територіях є дотаційними, фінансовий стан суб'єктів господарювання переважно незадовільний, а доходи основної маси сільських домогосподарств є недостатніми для задоволення їх потреб навіть в межах прожиткового мінімуму. Слід визнати, що головними проблемами стану соціальної сільської інфраструктури є: старіння і деградація переважної частини сільського житлового фонду, погіршення стану і забезпеченості сіл інженерними комунікаціями і спорудами, згортання мережі закладів соціально-культурного і торгівельно-побутового обслуговування. Варто зазначити, що на сьогодні сільський житловий фонд не задовольняє сучасних потреб населення, особливо молодого і середнього віку: водопроводами обладнано всього 21% сільських будинків, каналізацією – 16, центральним опаленням – 25, природним газом – 40%. Темпи оновлення сільського житлового фонду не перевищують 0,3% на рік.

Зауважимо, що бюджетування розвитку сільської інфраструктури в межах інституціоналізації розвитку малих форм господарювання на селі на існуючій нормативній базі, яка виписана Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу» (стаття 5), передбачалося спрямувати на будівництво об'єктів не виробничого призначення в сільській місцевості державних інвестицій в розмірі, не меншому 0,5% ВВП України. Однак, бюджетні можливості, як завжди, є обмеженими, і соціальна інфраструктура села залишається і надалі серед сфер, на підтримку яких постійно не вистачає грошей. За таких умов місцевим органам самоврядування в доповнення до існуючого Закону України «Про місцеве самоврядування» слід надати наступні додаткові функції: організацію обслуговуючих кооперативів на територіях сільських і селищних рад; формування в громадах асоціацій (спілок) володарів земельних паїв для колективного укладання договорів оренди з великими землевласниками на єдино визначений строк; контроль за виплатою 5% вартості орендованих паїв та продовження чи припинення договору оренди.

Дослідження основ інституціоналізму як економічної теорії та практики господарювання дозволяє зробити висновок про доцільність запровадження цієї концепції як форми реалізації економічних відносин в системі дрібнотоварного аграрного виробництва. Інститути і інституції за умови їхньої розвинутості і взаємодії створюють сприятливе середовище для розширеного економічного відтворення. У роботі здійснено детальний аналіз наявних інститутів обслуговування аграрного виробництва та інституцій як правил поведінки в ринковому середовищі та описано їхні змістовні характеристики. Існує недостатнє інституційне забезпечення малих форм господарювання на селі, зокрема це: відсутність балансу між інститутами і наявними інституціями, відсутність взагалі достатнього інституційного забезпечення аграрного ринку, формальне існування деяких інститутів держави без їх ефективного функціонування. Автори даної публікації пропонують напрями і зміст розвитку інституційного середовища в аграрній сфері виробництва та акцентують увагу на необхідності підвищення ролі держави у

формуванні необхідних для аграрного ринку інститутів, включаючи також засоби державного протекціонізму. Проблематика інституціоналізму безумовно потребує подальших системних досліджень в плані як розбудови теоретичних засад, так і практичних дій з упровадження інституціональних положень в практику господарської діяльності суб'єктів аграрного виробництва.

Тематика та зміст представленої публікації були обговорені та схвалені в Департаменті агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

Висновки. У дослідженні розглянуто сукупність проблем протидії розвитку малих форм господарювання та окреслено напрями і можливості формування сприятливого інституціонального середовища в сільській місцевості. Автор підкреслює, що для забезпечення розвитку малих господарюючих форм в межах реалізації теорії інституціоналізму слід: сприяти максимальному розширенню господарств сімейного типу як базової одиниці сільського розвитку, упорядкувати роль посередників на аграрному ринку, сприяти перетворенню особистих селянських господарств у сімейні ферми, здійснювати всебічну державну підтримку господарств сімейного типу, забезпечити безумовну участь дрібних товаровиробників у формуванні ринку земельних ресурсів тощо.

Практична реалізація пропонованих підходів щодо інституційного забезпечення розвитку господарств сімейного типу на селі потребує подальшого нормативно-правового забезпечення за рахунок прийняття нових законів стосовно стимулювання розвитку сільських територій та доповнень до вже діючих.

Список використаних джерел

1. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. Економіка України. 2009. № 5. С. 62-68.
2. Гамільтон У.Х. Институциональный подход к экономической теории. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2007, т. 5, № 2. С. 110-117.
3. Гесць В.М. Новий курс реформ в Україні. Національна доповідь. За заг. Ред. В.М. Гейця. К.: НВЦ НБУВ. 2010. С. 145-146.
4. Гриценко А.А. Институциональная архитектура : предмет, основные законы, методология. Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. 2006. Вып. 103-1. С. 31-37.
5. Калетнік Г.М., Мазур А.Г. Стан та перспективи розвитку людського потенціалу України та її регіонів. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2015. № 4. С. 7-22.
6. Коммонс Дж. Институциональный подход к экономической теории. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2007, т. 5, № 4. С. 59-70.
7. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституційні засади. Чернівці: Рута. 2006. С. 22-24.
8. Мазур А.Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку: монографія. Вінниця: «Книга-Вега». 2007. 160 с.
9. Малік М.Й. Структура та розвиток аграрних формувань. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку (Малік М.Й, Минка А.П., Шпикуляк О.Г.). За ред. П.К. Канінського. К.: ННЦ УАЄ, 2005. 292 с.

10. Прокопа І.В., Беркута Т.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві. НАН України. Ін-т екон. і прогноз. К., 2011. 240 с.
11. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляд у майбутнє: у 3-х т., УАЄ, 2001. 482 с.
12. Свиноус І.В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств. Монографія. К.: ТОВ «АгроМедіаГруп». 2010. С. 275.
13. Точилін В.О., Осташко Т.О., Пусовойт О. В. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз. К.: НАН України. Ін-т екон. і прогноз. К., 2009. С. 307-327.
14. Цимбал В. Удосконалення ринкових відносин на селі. Економіка АПК. 2009, № 8. С. 114.
15. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія. К.: ННЦ УАЄ. 2009. 480 с.

References

1. Borodina O., Prokopa I. (2009). Silskyi rozvytok v Ukraini: problemy stanovlennia [Rural Development in Ukraine: Problems of Formation]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 62-68 [in Ukrainian].
2. Gamylyton U.Kh. (2007). Institutsionalnyj podkhod k ekonomicheskoi teorii. [Institutional Approach to Economic Theory]. *Ekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta – Economic bulletin of the Rostov State University*, vol. 5, No. 2. P. 110-117 [in Russian].
3. Heiets V.M. (2010). Novyi kurs reform v Ukraini. Natsionalna dopovid [New course of reforms in Ukraine. National report]. Kyiv, NVTs NBUV, 145-146 [in Ukrainian].
4. Hrytsenko A.A. (2006). Institutsionalnaia arkhitektonika: predmet, osnovnyie zakony, metodolohiya [Institutional Architecture: Subject, Basic Laws, Methodology]. *Nauchnyie trudy DonNTU. Seryia: ekonomicheskaja – Scientific works of DonNTU. Series: economic*, Issue 103-1, Pp. 31-37 [in Russian].
5. Kaletnik H.M., Mazur A.H. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku liudskoho potentsialu Ukrainy ta yii rehioniv [Status and prospects of development of human potential of Ukraine and its regions]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, No. 4, Pp. 7-22 [in Ukrainian].
6. Kommons J. (2007). Institutsionalnyj podkhod k ekonomicheskoi teorii [Institutional Approach to Economic Theory]. *Ekonomycheskiy vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta – Economic bulletin of the Rostov State University*, vol. 5, No. 4. P. 59-70 [in Russian].
7. Lopatynskiy Yu.M. (2006). Transformatsiia ahrarnoho sektora: instytutsiini zasady [Transformation of the agrarian sector: institutional foundations]. Chernivtsi: Ruta, Pp. 22-24 [in Ukrainian].
8. Mazur A.H. (2007). Rehionalna paradyhma suspilnoho rozvytku: monohrafiia [Regional paradigm of social development: monograph]. Vinnytsia, «Knyha-Veha», 160 p. [in Ukrainian].
9. Malik M.I. (2005). Struktura ta rozvytok ahrarnykh formuvan. Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Structure and development of agrarian units. Agro-industrial complex of Ukraine: state, trends and prospects of development]. Kyiv, NTC UIA, 292 p. [in Ukrainian].

10. Prokopa I.V., Berkuta T.V. (2011). Hospodarstva naselennia v suchasnomu ahrarnomu vyrobnytstvi [Households in modern agrarian production]. NAN Ukrainy. In-t ekon. i prohnoz. Kyiv, 240 p. [in Ukrainian].
11. Sabluk P. (2001). Ahrarna ekonomika i polityka v Ukraini: pidsumky mynuloho i pohliad u maibutnie [Agrarian Economics and Politics in Ukraine: the Results of the Past and the View into the Future]. UAJe, 482 p. [in Ukrainian].
12. Svynous I.V. (2010). Ekonomichni aspekty funktsionuvannia osobystykh selianskykh hospodarstv. Monohrafiia [Economic aspects of the functioning of private peasant farms. Monograph]. Kyiv, TOV «AhroMediaHrup», P. 275 [in Ukrainian].
13. Tochylin V.O., Ostashko T.O., Pusovoi O.V. (2009). Rynky realnoho sektora ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytutsionalnyi analiz [Markets of the real sector of the economy of Ukraine: structural and institutional analysis]. Kyiv, NAN Ukrainy, In-t ekon. i prohnoz, Pp. 307-327 [in Ukrainian].
14. Tsymbal V. (2009). Udoskonalennia rynkovykh vidnosyn na seli [Improvement of market relations in the countryside]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, 8, 114 [in Ukrainian].
15. Shpykuliak O.H. (2009). Instytutsii ahrarnoho rynku: monohrafiia [Agrarian Market Institutions: Monograph]. Kyiv, NNTs UAJe, 480 [in Ukrainian].

Інформація про автора

МАЗУР Анатолій Григорович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри аграрного менеджменту, Вінницький національний аграрний університет (21008, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3).

MAZUR Anatoliy – Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Agrarian Management, Vinnytsia National Agrarian University (21008, Vinnytsia, 3 Soniachna Str.).

МАЗУР Анатолій Григорьевич – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры аграрного менеджмента, Винницкий национальный аграрный университет (21008, г. Винница, ул. Солнечная, 3).

